

УДК81

DOI10.24412/2413-2004-2022-3-85-93

**АҲАМИЯТИ МҶҲРҲОИ ШОҲОНИ
ТОИСЛОМӢ ДАР ШИНОХТИ АНВОИ
НОМАҲО**

**ЗНАЧЕНИЕ ПЕЧАТЕЙ
ДОИСЛАМСКИХ ШАХОВ В ИЗУЧЕНИИ
ВИДОВ ПОСЛАНИЙ**

**THE SIGNIFICANCE OF PRE-ISLAMIC
SHAKHS' SEALS IN THE STUDIES OF
THE TYPES OF MESSAGES**

Зоиров Халимҷон Зоҳидҷоновиҷ, н. и. филол., дотсент, мудири Кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хучанд)

Зоиров Халимҷон Зоҳидҷоновиҷ, к. филол. н., заведующий общеуниверситетской кафедрой таджикского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова» (Худжанд, Таджикистан)

*Zoirov Khalimjohn Zokhidjohnovich, candidate of philological sciences, Associate Professor, head of the department of the all-University chair of the Tajik language under the State Educational Institution "KhSU named after acad. B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: z.halimjon@mail.ru*

Калидвожаҳо: *Сосониён, мҷҳрҷои шоҳон, мҷҳриноси, ангуштар, номанигорӣ, анвои мактубот, дабирони девон*

Дар хусуси мҷҳрҷои шоҳони тоисломии Эрон бисёре аз манобеи қарнҳои нахустини исломӣ иттилоъ додаанд, ки «Китоб-ул-вузарои ва-л-куттоб»-и Чаҳшиёрӣ, «Муруҷ-уз-заҳаб»-и Масъудӣ, «Ахбор-ут-тивол»-и Динаварӣ, «Футуҳ-ул-булдон»-и Балозурӣ, «Таърихи Табарӣ»-и Балғамӣ, «ал-Феҳрист»-и Ибни Надим ва осори Ибни Муқоффаъ аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Бино ба ахбори манобеи мазкур аксари шоҳони тоисломии Эрон, аз ҷумлаи Чамшид ва Хусрави Анӯшервонро ҷаҳор мҷҳр буда ва ҳар як мҷҳр махсуси умуре будааст. Хусрави Парвизро нӯҳ ангуштар буд ва ҳар кадом мҷҳри махсус дошт. Мҷҳрҷои шоҳони тоисломӣ, махсусан мулуки аҳди Сосониён, аз ҷиҳати сохт, нақшу тасвир ва катиба аз ҳам фарқ мекарданд. Мҷҳрҷои шоҳони Порс дар дасти соҳиби зимом, яъне масъули дафтари дахлу харҷ буд ва ҳар як номаҳои девонӣ ва фармонҳои подшоҳ баъд аз таҳриру покнавис ва бо нухси асл татбиқ намудан дар ҳузури шоҳ ё шахси бовариноки ӯ мҷҳр карда мешуд. Ба ҳар як даста аз фармонҳо ва мактубот, ки аз дабирхонаи шоҳӣ содир мешафт, мҷҳри махсус гузошта мешуд ва номаи бемҷҳр назди мулк ва дабирони сосонӣ арзише надошт. Аз ҳулосаҳои илмӣ муаллифи мақола равшан мешавад, ки омӯзиши ва таҳқиқи мҷҳрҷои шоҳони тоисломӣ на танҳо ҷиҳати шинохти фармонҳо ва девонҳои тоисломии Эрон, балки ҷиҳати шинохти анвои номаҳо, расму оини номанигорӣ ва мақоми табақоти дабирони девон аҳамияти беназир доранд.

Ключевые слова: *шахские печати, сфрагистика, печать, переписка, виды писем, секретари, министерство (дабирони девон)*

О печатях иранских доисламских шахов можно получить сведения из многочисленных источников первых веков ислама, в том числе из "Книги о визирях и писцах", "Джахишери", из "Золотых коней Масъуди", "Длинных историй" Динавари, "Истории

Табари” Балъами, из “Аль-Фехрист” Ибн Надима и из произведений Ибн Мукаффы. По сведениям из указанных источников, у большинства иранских доисламских шахов, в том числе у Джемшида и Хусрава Анушервана, было по четыре печати, каждая из которых была предназначена для особого приказа (учреждения). У Хусрава Парвиза было девять перстней, и каждый перстень имел особую печать. Печати доисламских шахов, особенно правителей Сасанидского периода, отличались специфическим строением, рисунком и подписью. Печати персидских шахов хранились у сохиби зимом (хранителя печати), то есть у ответственного лица дафтара (канцелярии, секретариата) прихода и расхода, и на каждое письмо и указ шаха после редакции и переписывания набело и сверки с оригиналом ставилась печать в присутствии шаха или его доверенного лица. На каждую пачку указов и писем, выходявших из шахского секретариата, ставилась особая печать, ибо у сасанидских шахов и дабиров письмо без печати не имело силы. Сделан вывод, что изучение печатей доисламских шахов имеет исключительное значение не только для исследования указов и диванов доисламского Ирана, но и для определения видов писем, традиций эпистолярного жанра и для установления статуса дабиров конкретных диванов (министерств).

Key-words: *Sasanids Shakhs' seals, sphragistics, signet, correspondence, kinds of letters, Ministry secretaries (dabironi devon)*

*As for the seals of Iranian pre-Islamic Shakhs, you can have information about the issue in question from numerous sources appertaining to the early centuries of Islam; the following written productions being inclusive: “The Book about Viziers and Scribes” by Djakhshiyori, “Gold Horses” by Masudi, “Long Stories” by Donavari, “The Histori of Tabari” by Balami, “al-Fehrist” by Ibn Nadim; certain works by Ibn Mukaffah are related to this list as well. According to the data indicated in the origins the majority of Iranian pre-Islamic Shakhs, Djamshid and Husrav Anushervon being among the latters, had per four seals, each of them was assigned for office (institution). Khusrav Parviz had nine signed-rings and all of the latters had a special seal. The seals of pre-Islamic Shakhs, especially of the governors of the Sasanid period were distinguished with structure, pattern and inscription of their own. The seals of Persian were kept by **Sohibzimom** (seal custodian), i.e. by the person in charge of **daftar** (office, secretariat); revenues and expenditures were registered in every official paper, after recditing and verification a document was rewritten for being converted into a fair copy, a seal was stamped in it in the presence of the shakh or a person empowered to act for him. Each bundle of decrees and letters coming out of shakh's secretariat was stamped with the special seal as without the latter no paper was valid for neighboring **shahs** and **dabirs**. The author of the article comes to the conclusion that the studies of pre-Islamic shakhs' seals is of extraordinary importance not only for exploration of decrees and **devons** of pre-Islamic Iran but for determination of the types of letters, traditions of epistolary genre and establishment of the status of **dabirs** of **devons** (Ministries) either*

Дар даврони Сосониён анвои гуногуни номаҳо мавҷуд буданд, ки намунае аз онҳоро метавон ба таври пароканда ва ихтисор дар манобеи қарнҳои нахустини исломӣ ба даст овард. Хусайни Хатибӣ дар фасли «Ақсоми макотиб дар давраи Сосонӣ» номаҳои аҳди Сосониёнро ба навҳои маношир, фатҳнома, аҳднома ва савганднома, султониёт, ихвониёт ва тавқеъот тақсим намудааст [21, с. 289-298]. Лозим ба зикр аст, анвои макотиби даврони тоисломӣ беш аз ин буданд ва шоҳиди ин фикр васиятнома, таслиятнома, сулҳнома ва ғ. мебошанд, ки намунаи онҳоро аз сарчашмаҳои қарнҳои аввали исломӣ метавон ба даст

овард. Афзун бар ин, байни аҳднома ва савганднома фарқияте чой дорад ва як навъи нома хондани онҳо дуруст нест.

Чихати шинохти анвои макотиби девонии аҳди Сосониён аҳамияти мӯҳрҳои шоҳони ин давр низ шоистаи таъкид аст. Бо вучуди он ки теъдоди зиёде аз мӯҳрҳои аҳди Сосониён дар осорхона ва мавзеъҳои хоси Аврупо нигоҳдорӣ мешавад, танҳо дар охири қарни XVIII аввалин иттилооти нисбатан сахт дар бораи мӯҳрҳои аҳди мазкур ироа гардид. Дар оғози қарни XX андаке аз пажӯҳишгарон ва дар нимаи сонии ин аср аксари муҳаққиқон ва мӯҳршиносон ба омӯзиш ва таҳқиқи мӯҳрҳои Сосонӣ даст зада, нусхаҳои мавҷудаи онро мунташир намуданд. Аксари донишмандон мӯҳрҳои ин аҳдро ба ду навъ, яъне мӯҳрҳои идорӣ ва шахсӣ тақсим намудаанд ва ба он боваранд, ки мӯҳрҳои шахсӣ нисбат ба идорӣ бештар будаанд. Агар мӯҳрҳои шахсӣ дорои як катиба ҳовии номи шахс ё орзу бо тасвири ҳайвонот, паррандагон ё ҷеҳраи инсонӣ бошанд, мӯҳрҳои идорӣ танҳо дорои катибае кӯтоҳ дар ду-се сатр дар марказ ё давродавр мебошанд. Мӯҳрҳои ин давр аз лиҳози шакл низ ду навъанд, яке нигини ангуштарӣ ва дигар мусаттах, яъне паҳну ҳамвор. Мӯҳрҳои Сосонӣ бештар аз чинси санги ямонӣ, ақиқ, ақиқи чигарӣ, ҷимотит ва яшм, ки дорои чилваҳои хос ва рағаҳои табиӣ буданд, сохта мешуданд [3, с. 48-50].

Дар хусуси мӯҳрҳои шоҳони тоисломии Эрон бисёре аз манобеи даврони исломӣ иттилоъ додаанд, ки «Китоб-ул-вузарои ва-л-кутуб»- и Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдуси Ҷаҳшиёрӣ [22], «Муруч-уз-заҳаб»- и Алӣ ибни Ҳусайни Масъудӣ [11; 12], «Ахбор-ут-тивол»- и Абӯҳанифа Аҳмад ибни Довуди Динаварӣ [5; 6], «Футуҳ-ул-булдон»- и Абулҳасан Аҳмад ибни Яҳёи Балозурӣ [1], «Таърихи Табарӣ» -и Абуалӣ Муҳаммади Балъамӣ [2], «ал-Феҳрист»-и Ибни Надим [9] аз чумлаи онҳо мебошанд. Омӯзишу таҳқиқи мӯҳрҳои шоҳони тоисломӣ дар баробари шинохти анвои номаҳо чихати шинохти фармонҳо ва теъдоди девонҳои тоисломии Эрон низ судманданд. Аз ахбори Ҷаҳшиёрӣ, Масъудӣ, Динаварӣ, Табарӣ ва манобеи дигари қарнҳои нахустини исломӣ, ки баста ба мӯҳри шоҳон мебошанд, метавон то андозае аз мавҷудияти девонҳо ва номаю фаромини аҳди Хусрави Анӯшервон ва Хусрави Парвиз иттилоъ ёфт.

Бино ба ахбори Ҷаҳшиёрӣ шоҳони тоисломии Эронро чаҳор мӯҳр буда ва ҳар яке аз онҳо навиштае махсус доштаанд. Чунончи гуяд: «Хусравон чаҳор мӯҳр доштанд. Бар мӯҳри махсуси чанг ва посбонӣ калимаи «бурдборӣ» ва бар мӯҳри махсуси молиёт ва умрон калимаи «таъйид» ва бар мӯҳри махсуси барид (иттилоот ва ахбор) калимаи «ачала ва шитоб» ва бар мӯҳри расидагӣ ба шикоеъ калимаи «додрасӣ» нақш баста буд» [22, с. 29]. Агарчи Ҷаҳшиёрӣ шоҳони тоисломиро соҳиби чаҳор мӯҳр мегӯяд, дар асл теъдодашон бештар аз ин буда ва чунонки ишора шуд, ба эҳтимоли наздик ба яқин, ба ҳар даста аз фаромин ва макотибе, ки аз дабирхонаи шохӣ содир мегашт, мӯҳри махсус гузошта мешуд.

Ибни Асир дар боби «Подшоҳии Ҷамшед» мегӯяд, ки Ҷамшед дар замони подшоҳии худ мардумро ба чаҳор табақа ҷудо кард ва барои ҳар коре мӯҳри махсус сохт: «Аз садумин то саду панҷоҳумин соли подшоҳии худ мардумро ба чаҳор даста бахш кард: чанговарон, динпешагон (мӯбадон), дабирону пешаварон ва кашоварзон. Ў аз миёни инон чокароне барои худ баргузид. Барои ҳар коре мӯҳри вижаи онро сохт ва бинигошт: бар мӯҳри чанг «меҳрабонӣ ва хушрафторӣ» навишт, бар мӯҳри бож «ободонӣ ва додгарӣ», бар мӯҳри пайку паём «дурустӣ ва ниғаҳдорӣ» ва бар мӯҳри додгустарӣ «чаҳондорӣ ва додситонӣ». Мӯҳрҳо ҳамагӣ бар ин шева буданд, то ислом омад ва ҳамагиро аз миён бардошт» [7, с. 68]. Балозурӣ бо таъкид ба ривояти Ибни Мукаффаъ ва дигарон мегӯяд, ки шоҳони тоисломиро барои ҳар умур, аз чумла номаҳо мӯҳре хос будааст: «Подшоҳони Порсро мӯҳре буд барои умури сиррӣ (махсуси номаҳои махрамонаи шоҳон - З.Х.) ва мӯҳре барои номаҳо ва мӯҳри қиболоҳо, ки қарордоҳо ва иқтои амлок ва асноди салтанатии мушобеҳи он бад-он мамхур мешуд ва мӯҳре барои хироч ва ин

мӯҳрҳо назди соҳиби зимом мемонд, лекин ағлаби мӯҳри сарӣ ва мӯҳри номаҳоро яке аз наздикони подшоҳ нигоҳ медошт» [1, с. 647-648]. Дар замони Кисро тибки дастури ӯ номаҳои марбут ба ирсол амвол бар пӯсти сафеди оғушта ба заъфарон ва гулоб навишта шуда, бевосита дар ҳузури подшоҳ хонда мешуд ва сипас худи шоҳ онҳоро мӯҳр ва ирсол мекард [1, с. 648].

Агар Чаҳшиёрӣ, Ибни Асир ва Балозурӣ дар хусуси макони корбурд ва нигоштаи мӯҳрҳои шоҳони тоисломӣ иттилоъ диҳанд, Ибни Муқаффаъ дар қиёс бо онҳо мӯҳрҳои яке аз шоҳони Эронро дар тарҷумаи арабии онҳо оварда, дар қадом навъи нома ба кор бурдани онҳоро изҳор доштааст. Муҳаммад Муҳаммадӣ бо таъя ба ахбори мазкури Ибни Муқаффаъ мегӯяд, ки ҳотаму ли-с-сир (خاتم للسّر) - мӯҳре, ки махсуси номаҳои маҳрамонаи шоҳ буд; ҳотаму ли-р-расоил (خاتم للرسائل) - барои мӯҳр намудани номаҳои девонӣ ва номаҳои одӣ ба кор мерафт; ҳотаму ли-т-тахлид (خاتم للتخليد) - барои мӯҳр қардани сичиллҳо, иқтоъҳо ва фармонҳои бахшиши нишон ва мансабҳо ба кор мебарданд; ҳотаму ли-л-хироч (خاتم للخراج) - мӯҳре будааст, ки гузоришҳои молӣ ва ҷуз онро, ки соҳиби хироч (Эрон оморкор) онро ба ҳузури шоҳ мебард, мӯҳр мекардаанд [16, с. 215].

Масъудӣ дар баробари номгӯи ангуштар ва мӯҳрҳои Хусрави Анӯшервон дар хусуси макони корбурд, сохт ва нақши онҳо ба таври зер хабар додааст: «Ва ҷаҳор ангуштар дошт. Як ангуштар ҳоси молиёт (ҳотаму ли-л-хироч/ خاتم للخراج – 3.Х.) буд, ки нигини ақиқ дошт ва нақши он «адолат» буд ва ангуштаре ҳоси амлок (ҳотаму ли-з-зиё/ خاتم للضياع – 3.Х.), ки нигини фирӯза дошт ва нақши он «ободӣ» буд ва ангуштаре ҳоси маҳорич (ҳотаму ли-л-мааввана/ خاتم للمعونه – 3.Х.) буд, ки нигини ёкути сурмай дошт ва нақши он «тааммул» буд ва ангуштаре ҳоси барид (ҳотаму ли-л-барид/ خاتم للبريد – 3.Х.) буд, ки нигини ёкути сурх дошт, ки чун оташ медурахшид ва нақши он «умед» буд» [11, с. 203; 12, с. 262]. Муаллифи «Муруҷ-уз-заҳаб» ҷойи дигар бо тартиб аз нӯҳ ангуштари мӯҳрдори Хусрави Парвиз, чинсу нақш ва макони корбурди онҳо чунин иттилоъ додааст: 1. Мӯҳре аз нуқра, ки нигини он аз ёкути сурх ва нақши он сурати шоҳ дошт, гирдоғиди он сифати шоҳ навишта шуда буд ва ҳалқаи он аз алмос ва ба он номаҳо (расоил) ва сичиллҳоро мӯҳр мекарданд; 2. Мӯҳре, ки нигини он аз ақиқ ва нақши он Хуросони хурра (خراسان حرّة – Хуросони озод) буд бо ҳалқаи заррин (тилло) ва ба он ёддоштҳо ва тазкираҳо (дафтаре, ки дар он тавқеъҳои шоҳ сабт мешуд) - ро мӯҳр мекарданд; 3. Мӯҳре, ки нигини он аз ҷазъ (навъе аз санғҳои ороишӣ, ки сафеду сиёҳ аст, дар радифи ақиқ; мӯҳраи ямонӣ ва мӯҳраи сулаймонӣ низ гӯянд) ва нақши он форис (асбсаворе тозон) бо ҳалқаи заррин ва нақши навиштаи он ваҳо (الوْحَا; шитоб, аҷала-3.Х.) ва ба он посухи барид (ҷавобҳои ҷопор)- ро мӯҳр менамуданд; 4. Мӯҳре, ки нигини он аз ёкути гулранг ва нақши он «би-л-моли йунолул- фараҳ» (بالمال يُنال الفرح) (ба мол хушӣ тавон қард) ва ҳалқаи он заррин буд ва бо он фармонҳои табриа (мубарро шудан аз тӯҳмат, бегуноҳии касе собит шудан) ва гузашт аз мучозоти нофармонон ва гунаҳкоронро мӯҳр мекарданд (يختم به البراوات والكتب في التجاوز عن (العصاة والمننيين); 5. Мӯҳре, ки нигини он аз ёкути баҳрамон, яъне аз бехтарин ва софитарин ранги сурх ва гаронмоятарин навъи он буд. Нақши он хурраи хуррам (حرّة وخرم), яъне «хурсандӣ ва хушнудӣ» ва ду тарафи он лӯълӯ (марворид) ва алмос буд ва бо он хазинаи ҷавохирот, хизонаи вежа (байтулмол) ва хазинаи зеварро мӯҳр мекарданд; 6. Мӯҳре, ки нигини он аз оҳани чинӣ ва нақши он уқоб буд ва бо он номаҳоеро, ки ба мулуки атроф навишта мешуд, мӯҳр мекарданд; 7. Мӯҳре, ки нигини он подзаҳр ва нақши он зубоб (мағас, пашша) буд ва бо он маводи хӯроқа, доруҳо ва бӯйи афзорҳоро мӯҳр мекарданд; 8. Мӯҳре, ки нигини он ҷумон (марворид, лӯълӯъ) ва нақши он сари гуроз (رأس خنزير) буд ва бо он аҳқоми эъдом, номаҳои маҳқумин ба қатлро мӯҳр мекарданд; 9. Мӯҳре аз оҳан, ки хангоми духул ба ҳаммом ба даст мекарданд ва нигини он обзан буд [11, с. 210-211; 12, с. 272-273]. Мутарҷими китоб вожаи «хотам»- ро ангуштар тарҷума намудааст [12, с.272-

273]. Ба сабаби он, ки калимаи «хотам» маънии мӯҳр ва нигинро низ дорад ва ин чо сухан аз анвои мӯҳри Парвиз ва макони истифодаи онҳо меравад, зохиран муроди муаллиф аз вожаи мазкур мӯҳр ва ё ангуштари мӯҳрдор аст. Ба гумони наздик ба яқин, мӯҳрҳои мазкур ба маврид дар номаҳои мухталифи замони Хусрави Парвиз низ ба кор мерафтанд. Зохиран мӯҳри яқин дар тамоми анвои расоилу сичилл (нома, ҳукнома, фатвои қозӣ ва ғ.), мӯҳри дувум дар тавқеоти шохӣ ва тазкираҳо, мӯҳри севум дар номаҳои, ки баста ба барид ва девони барид аст, мӯҳри чорум дар фармонҳо ва номаҳои, ки оид ба гузашт ва бахшоиши гуноҳгори аст, мӯҳри панҷум дар номаҳои, ки оид ба хазинаи шохӣ ва ҷавохирот, мӯҳри шашум дар номаҳои, ки ба мулуки атроф ирсол мешуданд, мӯҳри ҳафтум дар аҳқому фаромин ва номаҳои марбут ба эъдом (куштан, қатл) ва мӯҳри охир дар номаҳо ва навиштаҳои, ки марбут ба ҳаммому обзан (таште аз сафол ё филиз, ки дар он оби гарм ва дору мерехтанд ва беморро дар он мегузоштанд) аст, ба кор мерафт. Дар сурати дуруст будани ин гумон метавон ҳадс зад, ки номаҳои ин давр анвои бештаре доштаанд ва ҳар қадом ба маврид аз ҷониби дабирони хос нигошта мешуданд. Баъд аз навишта шудан ва печидан одатан номаҳои бо ресмони махсус баста, мӯҳр ва мум мекарданд ва ҳар як мӯҳр баста ба мазмун ва макони содироти он гузошта мешуд.

Бидуни тардид, мӯҳрҳои шохони тоисломӣ, махсусан аҳди Сосониён, аз ҷиҳати сохт, нақшу тасвир ва катиба аз ҳам фарқ мекарданд. Чунинчи дар осорхонаи Мукаддами Донишгоҳи Техрон мӯҳрҳо ва гилмӯҳрҳои аҳди мазкур нигоҳдорӣ мешаванд, ки аз ҷиҳати сохт, нақшмояҳои намодини ҳайвонӣ (набарди шеър ва гов, асби болдор, гавазни болдор, нимтанаи ҳайвонӣ ва ғ.) ва катиба аз ҳам фарқ мекунад [3, с.47-67]. Дар даврони исломӣ, махсусан дар замони Пайғомбар(с) мӯҳрҳо аз нуқра сохта мешуданд. Балозурӣ мегӯяд: «Аффон ибни Муслим аз Шуъба ва ӯ аз Қатода ривоят кард, ки гуфт: Анас ибни Моликро шунидам, ки гуфт: чун Расулulloҳ(с) хост номае ба подшоҳи Рум нависад, вайро гуфтанд: Румиён номаеро, ки мӯҳр нашуда бошад, намехонанд. Ва гуфт: Пас Расулulloҳ(с) хотаме аз нуқра бисохт, ки гӯй ҳамакун сафедии онро бар дасташ мебинам ва бар он хотам нақши «Муҳаммад расулulloҳ» буд» [1, с. 644]. Баъзе гӯянд, ки хотами Расул(с) аз нуқра ва нигинаш ҳабаши буд [1, с. 645].

Шохони дигари тоисломии Эронро низ мӯҳри махсусе дар нигин буд ва он дар номаҳои фармонҳои шохӣ ва мавзеоти хос гузошта мешуд. Яке аз шохоне, ки мӯҳр дар нигин дошт, Хурмуз мебошад. Ибни Асир зимни фасли «Подшоҳии Хурмуз ибни Анӯшервон» дар бораи сандуқе махсус барои номаҳои додхоҳон гузоштани ӯ ва болои қуфл мӯҳр гузоштаниаш чунин ёд намудааст: Марди рустоие шикоят пеши Хурмуз мекунад ва мегӯяд, ки маро рустое буд, ки аз даромади он нонхорони худро сер мекардам. Марзбоне онро ба зӯрӣ аз ман ситонид. Ду сол мешавад, ки бар даргоҳи ту бимондам ва мехоҳам шиква пеши ту кунам, аммо маро ба назди ту роҳ надоданд. Назди вазири ту шудам ва пеши ӯ зорӣ кардам, ки маро иҷозаи вурӯд ба назди ту диҳад, ба додам нарасид. Ин саҳттарин ситам аст, ки ман боҷи русто месупорам ва даромади он марзбон мегирад. Хурмуз чун ин аҳвол шунид, фармон кард, ки аз марзбон ду баробари он ҷӣ дар ду сол гирифтааст, ситонанд ва ба ин мард диҳанд. Сипас, роҳи дигари додхоҳиро пеш гирифт ва аз мардум талаб намуд, ки номаҳои додхоҳии хеш бевосита бад-ӯ нависанд. Ибни Асир мегӯяд: «Фармуд (Хурмуз-З.Х.) то сандуқе бигузоштанд, ки онро қуфл мекард ва бо ангуштари худ мӯҳр бармениҳод ва бар дари кох мегузошт. Онро шикӯфҳо буд, ки додхоҳон номаҳои худро дар он меафканданд. Ӯ ҳафтае як бор онро мекушуд ва бедодгариҳо пайдо мекард ва ба расидагӣ бад-он мепардохт. Боз андешид ва гуфт: мехоҳам овои додхоҳии тӯдагонро дамбадам бишнавам. Аз ин рӯ, занҷире баргирифт, ки як сӯи он дар осмонаи хонааш дар ҷои

нишасти ӯ буд ва сӯи дигари он дар беруни хона. Занчир дар равзанае буд ва занге аз он овезон буд. Додхоҳанда он занчирро мекашид ва мечунбонд ва занг ба чунбиш дармеомад ва ӯро огоҳ месохт ва ӯ додхохро фаро мехонд ва дард аз дилаш мезудуд» [8, с. 545-547].

Бино ба ахбори Балозурӣ мӯҳрҳои шоҳони Порс (ба чуз мӯҳре, ки барои номаҳои махрамона ба кор мерафт) дар дасти соҳиби зимом, яъне масъули дафтари дахлу харҷ буд ва ҳар як номаҳои девонӣ ва фармонҳои подшоҳ баъд аз таҳриру покнавис ва бо нусхаи асл (тазкира) татбиқ намудан дар ҳузури шоҳ ё шахси бовариноки ӯ мӯҳр карда мешуд. Чунончи гӯяд: «...подшоҳи Порс ҳар гоҳ фармоне медод, туғродори салтанатӣ онро дар ҳузури вай ба туғро меорост ва ходиме дошт, ки ҳамонро дар тазкирае сабт мекард. Ин тазкираҳо ҳамомоҳа чамъоварӣ мешуд ва подшоҳ мӯҳри худро бар он мениҳод ва бойгонӣ мешуд. Сипас он фармон назди соҳиби зимом мерафт, ки мӯҳрҳо дар дасти вай буд ва ӯ онро пеши кордор (дабири хос -З.Х.) мефиристод ва ӯ номае аз забони подшоҳ бо тавачҷух ба нусхаи асли менавишт ва назди соҳиби зимом мефиристод ва ӯ номаро ба подшоҳ нишон медод ва муфоди он бо он чи дар тазкираҳо буд, татбиқ мешуд. Он гоҳ фармон дар ҳузури подшоҳ ё мутмаинтарин ашхоси назди вай мӯҳр мешуд [1, с. 647]. Зиёд ибни Абисуфён нахустин кас аз арабҳо будааст, ки ба тақлид аз расм ва оини форсиён девони зимом ва хотам дуруст кардааст [1, с. 647].

Бино ба ахбори А.Кристенсен «Фармонҳои салтанатӣ ва муоҳидот ва соири асноди давлатиро бо мӯҳре, ки иборат аз ҳалқаи мунаққаш ба сурати гуроз буд, мӯҳр мекарданд. Агар марбут ба тааххудоте ба давлати дигар буд- аам аз мустақил ё ғайримустақил- кисаи кӯчаке пур аз намак ба он санад мебастанд ва ба нигини салтанатӣ мӯҳр мекарданд ва ин аломат ғайри қобили нақз будани паймон маҳсуб мешуд» [10, с. 409- 411].

Лозим ба таъкид аст, ки шоҳони Эрон ба ҳифзу қорбасти мӯҳрҳои худ диққати махсус медоданд ва ҳар касе, ки мӯҳри подшоҳро ҷаъл ва ё нақш мекард, саҳт танбеҳ намуда, ҳамчун ҷинояткори бузург ҷазо медоданд [22, с. 30]. Дар даврони исломӣ низ ба мӯҳр диққати хос медоданд ва ҳар нафаре, ки хотами хилофатро месохт ва ба кор мебард, ба ҷазои саҳт маҳкум мешуд. Чунончи, дар замони хилофати Умар(р) марде бо номи Маън ибни Зоида нақши хотами хилофатро ҷаъл кард ва аз маҳалли хирочи Куфа амволеро ба даст овард. Умар(р) онро тозиёнаи зиёд бизад ва муддати зиёд дар зиндон кард [1, с. 646-647]. Гузашта аз ин, арзиши ҳар як нома баста ба мӯҳри он буд ва номаи бемӯҳр назди мулк ва дабирони сосонӣ арзише надошт. Баъзе бар он боваранд, ки сабаби номаи Пайғамбарро (с) даридани Парвиз мӯҳр надоштани он будааст. Чунонки, муаллифи «Наврӯзнама» дар фасли «Ёд кардани ангуштарӣ ва он чи вочиб ояд дар бораи ӯ» мегӯяд: «...Чи номаи бузургон бе мӯҳр аз заифии раъй ва сустазмӣ бувад ва хизонаи бемӯҳр аз хоркорӣ ва ғофилӣ бувад. Ва аз ҷиҳати он ки Сулаймон алайҳиссалом ангуштарӣ зоеъ кард, мулк аз вай бирафт. Шараф он мӯҳрро бувад, ки бар вай бувад, на ангуштариро. Ва Пайғамбар саллаллоҳи алайҳи ва саллам ангуштарӣ ба ангушт андар овард ва номаҳо (дар матн номҳо омадааст – З.Х.), ки фиристодӣ ба ҳар ноҳияте бамӯҳр фиристодӣ. Сабаб он буд, ки номаи ӯ бемӯҳр ба Парвиз расид. Парвиз аз он дар ҳашм шуд, номаро барнаҳонд ва бидарид ва гуфт: «Номаи бемӯҳр чун сари бекулоҳ бувад ва сари бекулоҳ анҷуманро нашояд». Ва чун нома мӯҳр надорад, ҳар кӣ хоҳад бархонад ва чун мӯҳр дорад, он кас хонад, ки бад-ӯ фиристода бошанд» [20, с.26-27; 14, с. 87]. Ба андешаи мо ривояти мазкур нисбатан заъиф аст. Бинобар ахбори «Тафсири Табарӣ» чун номаи Пайғамбар (с) назди Хусрав расид, чашмаш ба он афтод, ки Пайғамбар(с) номи худ пеш аз номи ӯ навишта буд. Зоҳиран Парвиз дар ҳашм шуд ва гуфт: «Ин мард кист, ки номи хеш пеши номи ман кардааст?». Чун аз Пайғамбар(с) будани нигорандаи он иттилоъ ёфт, номае ба Бозон – амири Яман фиристод ва андар он нома навишт: «Чун ин нома бихонӣ, ҳолӣ ва соатӣ ин

мард, ки даъвои пайғомбарӣ мекунад, ўро бар оҳан барбанд ва ба пеши ман фирист» [18, с. 305]. Дар воқеъ, Пайғомбар(с) дар номаи мавриди баҳс исми худ пеш аз номи Хусрав нигошта буданд: «Аз Муҳаммад фиристодаи Худо ба Хусрави Парвиз, бузурги Форс» (من) «محمّد رسول الله إلى كسرى عظيم فارس» [17, с. 189-191]. Бинобар тираанг ва душворхон будани акси номаи Пайғамбар(с) муайян намудани мӯҳр доштан ва ё надоштани он моро муяссар нашуд [17, с. 188]. Аммо «номаро барнахонд ва бидарид» гуфтани сохиби «Наврӯзнама» зоҳиран сахех нест, зеро аз ахбори «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» равшан мешавад, ки Хусрав ду нома бо ду расули худ сӯи Бозон фиристод [18, с. 305]. Зоҳиран Хусрав посухе ба Пайғамбар(с) навишт ва онро бо мушке миёни ду порчаи абрешим фиристод. Чун қосид номаро ба Пайғамбар(с) дод, Расули Худо муште аз мушк бардошту бӯид, аммо номаи Хусрав накушод ва нахонд ва дар ҷавоб гуфт: «ман ба муҳтавои он аз ту огохтарам». Гӯянд, ки фиристода чун бозгашт ва ин мочаро ба Хусрав арз кард, Хусрав номаи Пайғамбар(с) нахонд ва пора-пора кард» [17, с. 191-192]. Абӯалии Балғамӣ мегӯяд, ки чун Кисро номи Пайғомбар (с) пеш аз номи худ дид, ба хашм омад ва бифармуд, то он нома бидариданд ва фиристодаро хор доштанд [2, с. 638] Аз ахбори мазкур равшан мешавад, ки сабаби пора кардани номаи Пайғамбар (с) на аз надоштани мӯҳр, балки ба сабаби пеш аз номаи Хусрав навишта шудани номи Расул (с) ва ё номаи Хусравро накушодан ва нахондани Пайғамбар (с) ва ин мочаро пеши Хусрав гуфтани фиристода будааст. Бинобар ахбори муаллифи «Футуҳ-ул-булдон» подшоҳони Рум низ номаи бемӯҳрро намехондаанд [1, с. 644].

Ҳамин тариқ, бар мабной матолиби мазкур метавон истинбот кард, ки мулуки тоисломии Эрон ба ҳар як навъи нома, фармон ва навиштаҳои хеш мӯҳрҳои махсус мегузоштан. Аз дабирхонаи шоҳӣ дар баробари маношир, фатҳнома (фирузнама), аҳднома, савганднома, тавқеъот васиятнома, таслиятнома, сулҳнома, сичилл, тазкираҳо, фармонҳо, номаҳои махрамонаи шоҳон боз номаҳои содир мешуданд, ки махсуси чанг, молиёт, хироч, барид, қиблаҳо (аснод), расидагӣ ба шикоят, аҳкоми эъдом ва ғ. буданд ва ба ҳар қадом мӯҳри махсус гузошта мешуданд, ки аз лиҳози сохт, нақш ва катиба фарқ мекарданд. Мӯҳрҳои шоҳони тоисломӣ (ба чуз мӯҳре, ки барои номаҳои махрамона ба қор мерафт) дар дасти сохиби зимом нигоҳдорӣ мешуд ва ҳар як нома баъд аз таҳриру покнавис ва бо нусхаи асл татбиқ намудан дар ҳузури шоҳ ё шахси бовариноки ӯ мӯҳр карда мешуд. Хулоса, омӯзиш ва таҳқиқи мӯҳрҳо дар баробари теъдоди девонҳо, шукӯҳи шахомат ва русуми одоби давлатдорӣ мулуки тоисломии Эрон дар шинохти расму оини нигоҳдорӣ ва анвои номаҳои тоисломии форсӣ-тоҷикӣ судманд мебошанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Балозурӣ, Абулҳасан Аҳмад ибни Яҳё. Футуҳ-ул-булдон / Тарҷумаи Муҳаммад Таваккул / Балозурӣ, Абулҳасан Аҳмад ибни Яҳё. –Техрон: Нуқра, 1337. – 660 с.
2. Балғамӣ, Абӯалӣ Муҳаммад. Таърихи Табарӣ. Дар ду ҷилд. Ҷилди I / Балғамӣ, Абӯалӣ Муҳаммад. - Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 2001. – 825 с.
3. Деҳқонавон, Мустафо, Ҳиндеҷонӣ, Муҳаммад Қанавотӣ. Тааммуле дар бархе нақимояҳои намодини ҳайвонӣ бар мӯҳрҳо ва гилмӯрҳои Сосонӣ //Мутолиоти бостонишиносӣ. Давраи 7, шумораи 2, пойиз ва зимистон, 1394. – С.47-67.
4. Деҳқудо, Алиакбар. Фарҳанги мутавассити Деҳқудо. Дар ду ҷилд. Зери назари дуктур Саид Чаъфари Шаҳидӣ. Ба қӯшиши Фуломризо Ситуда, Эраҷ Меҳрақӣ ва Акрам Султонӣ. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1385. Ҷилди аввал, – С.1-1615, ҷилди дувум, - С.1616-3224.
5. Динаварӣ, Абиҳанифа Аҳмад ибни Довуд. Ал-Ахбор-ут-тивол. Миср, 1330. – 383 с.

6. Динаварӣ, Абуҳанифа Аҳмад ибни Довуд. *Ахбор-ут-тивол. Тарҷумаи Содиқ Нишот.* – Теҳрон: Интишороти бунёди фарҳанги Эрон, 1346. -450с.
7. Ибни Асир, Иззиддин. *Таърихи комил. Баргардони дуктур Сийид Ҳусайни Рӯҳонӣ / Ибни Асир, Иззиддин.* –Теҳрон: Асотир, 1383. Ҷилди аввал. – 446 с.
8. Ибни Асир, Иззиддин. *Таърихи комил. Баргардони дуктур Сийид Ҳусайни Рӯҳонӣ / Ибни Асир, Иззиддин.* – Теҳрон: Асотир, 1384. Ҷилди дувум. – С.447-934.
9. Ибни Надим, Муҳаммад ибни Исҳоқ. *Китоб-ул-Фихрист. Тарҷума ва таҳишияи Муҳаммад Ризо Таҷаддуд.* –Теҳрон: Асотир, 1381. – Сую чаҳор+854 с.
10. Кристенсен, Артур. *Эрон дар замони Сосониён: Таърихи Эрони Сосонӣ то ҳамлаи араб ва вазъи давлат ва миллат дар замони Сосониён. Тарҷумаи Рашид Ёсамӣ/ Кристенсен, Артур.* – Теҳрон: Нигористони китоб, 1383. - 562 с.
11. Масъудӣ, Абилҳасан Алӣ ибн ал- Ҳусайн ибни Алӣ. *Муруҷ-уз-заҳаб ва маодин-ул- ҷавҳар. Ал-ҷузъ-ул-аввал.* – Саййидо- Бейрут: ал-мактабат-ул-асрия, 1425ҳ./2005м. – 296 с.
12. Масъудӣ, Алӣ ибн ал- Ҳусайн. *Муруҷ-уз-заҳаб. Мутарҷим Абулқосими Поянда. Ҷилди аввал.* –Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1382. -Бист+785с.
13. Масъудӣ, Алӣ ибн ал-Ҳусайн. *Муруҷ-уз-заҳаб. Мутарҷим Абулқосими Поянда. Ҷилди дувум.* –Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1382. -Ҳафт+ 923с.
14. Мирраҳим, Мирбобо. *Ҷаини Наврӯз ва ҷаҳониносии.* –Душанбе: «Ирфон», 1992. – 240 с.
15. Муҳаммадӣ, Муҳаммад. *Таърих ва фарҳанги Эрон дар даврони интиқол аз асри Сосонӣ ба асри исломӣ. Ҷилди чаҳорум: Забони форсӣ ҳамчун моя ва мададқоре барои забони арабӣ дар нахустин қарнҳои исломӣ.* – Теҳрон: Тӯс, 1380. - 440 с.
16. Муҳаммадӣ, Муҳаммад. *Таърих ва фарҳанги Эрон дар даврони интиқол аз асри Сосонӣ ба асри исломӣ. Ҷилди панҷум: Низоми девонӣ ё созмони молӣ ва идориш сосонӣ дар давлати хулафо.* – Теҳрон: Тӯс, 1380. - 464 с.
17. Номаҳо ва паймонҳои сиёсии ҳазрати Муҳаммад(с) ва асноди садри ислом. *Таҳқиқ ва гирдовардаи дуктур Муҳаммад Ҳамидуллоҳ. Тарҷумаи Саид Муҳаммади Ҳусайнӣ.* - Теҳрон: Суруш, 1377. - 800 с.
18. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ (дар ду китоб ва ҳафт муҷаллад). *Китоби якум.* -Хуҷанд: Нури маърифат, 2007. - 884 с.
19. Тафаззулӣ, Аҳмад. *Таърихи адабиёти Эрон пеш аз ислом. Ба кӯшиши Жола Омӯзгор.* – Теҳрон: Сухан, 1377. - 452 с.
20. Хайём, Умар. *Наврӯзнома. Ба саъй ва тасҳеҳи Мучтабо Минавӣ.* – Теҳрон: Китобхонаи Кова, 1933. – 151 с.
21. Хатибӣ, Ҳусайн. *Фанни наср дар адаби порсӣ / Хатибӣ, Ҳусайн.* – Теҳрон: Заввор, 1375. – 637 с.
22. Ҷаҳшиёрӣ, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдус. *Китоб-ул-вузарои ва-л-куттоб. Тарҷумаи Абулфазли Таботабой. Муқаддимаи Зайнулобидини Раҳнамо / Ҷаҳшиёрӣ, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдус.* – Теҳрон: Тобон, 1348. – 439 с.

Reference Literature:

1. **Balozuri, Abdulhasan Ahmad, ibn Yakhyo.** *Conquest of Countries. Translated by Mukhammad Tavvakul.* – Tehran: Silver. 1337 hijra. – 660pp.
2. **Balami, Abuali Mukhammad.** *The History of Tabary. In two volumes. V.1. Tehran: Publishing-House Company on Science and Culture. 2001. – 825pp.*
3. **Dehpahlavon, Mustafjo; Hindjoni; Mukhammad Kanavoti.** *On some Off-Prints Remained on Branded Cattle after Stamps and Dead Ants and Dove under the Sasanids//*

-
- Archeological Readings (Studies). Period 7, №2, autumn and winter of 1394 hijra. – pp. 47-67*
4. **Dehhudo, Aliakbar.** *Mediator Dictionary Composed by Dehhudo. In 2 volumes. Under the editorship of Dr. Said Djafari Shahidi. Preparation: Gulomrizo Situda, Eradge Mekhraku, Akram Sultoni. – Tehran: Publishing-House of Tehran University. 1385 hijra. V.1. – pp.1-1615; V.2. – pp. 1616-3224*
  5. **Dinavari, Abihanifa Ahmad ibn Dovud.** *Long Stories. Borderline. 1330 hijra. – 383 pp.*
  6. **Dinavari, Abihanifa Ahmad ibn Dovud.** *Long Stories. Translated by Sodik Nishot. – Tehran: Publishing-House of Iranian Cultural Centre. 1346 hijra. – 450pp.*
  7. **Ibn Asir, Izziddin.** *Complete History. Transposition by Dr. Siyid Husayn Ruhoni. – Tehran: Folklore Collection. 1383 hijra. V.1. – 446pp.*
  8. *Ibidem.* 1384 hijra. V.2. – pp. 447-934
  9. **Ibn Nadim, Mukhammad ibn Ishok.** *Ul-Fihrist Book. Translation and Commentaries by Mukhammad Rizo Tajaddud. – Tehran: Folklore Collection. 1381 hijra. – Thirty four – 854pp.*
  10. **Christersen, Arthur.** *Iran in the Epoch of Sasanids: The History of Sasanidian Iran before Arabian Invasion and the Plight of the State and Religion in the Time under the Sasanids. Translation by Rashid Yousami. – Tehran: Book Gallery. 1383 hijra. – 562pp.*
  11. **Masudi Abdilhasan Ali ibn al-Husayn ibn Ali.** *The first part. Sayido-Beirut. 1425/2005. – 296pp.*
  12. **Masudi Abdilhasan Ali ibn al-Husayn.** *Gold Horses. Translation by Abdulkosim Poyanda. V.1. – Tehran: The Company on Publishing Scientific and Cultural Edititons. 1382 hijra. – 785pp.*
  13. *Ibidem.* V.2. – 923pp.
  14. **Mirrahim, Mirbobo.** *Navruz-Holiday and World Cognition. – Dushanbe: Cognition. 1992. – 240pp.*
  15. **Mukhammadali, Mukhammad.** *The History of Culture of Iran in the Period of Transition from the Epoch of Sasanids to the Century of Islam. V. 4. Tehran: Birch. 1380 hijra. – 440pp.*
  16. *Ibidem.* V.5. – 464pp.
  17. *Letters and Political Agreements of Mukhammad, Documents of the Initial Period of Islam. Research of the Materials Collected by Dr. Mukhammad Hamidulloh. Translation by Said Mukhammad Husayni. – Tehran: Herald. 1377 hijra. – 800pp.*
  18. *The Translation of Tabari's Commentary (In two books and seven volumes). Book one. Khujand: Light of Enlightenment. 2007 – 884pp.*
  19. **Tafazzuli, Ahmad.** *The History of Iranian Literature in pre-Islamic Epoch. Under the editorship of Zhola Omuzgor. – Tehran: Word. 1377 hijra. – 452pp.*
  20. **Khayam Omar.** *Navruznoma. Under the editorship of Mujnabo Miravi. – Tehran: Kova's Library. 1933. – 151pp.*
  21. **Khatibi, Khusayn.** *Prose in Persian Literature. – Tehran: Pilgrim. 1375 hijra. – 637pp.*
  22. **Djakhshiyori, Abuabdulloh Mukhammad ibn Abdus.** *The Book about Viziers and Scribes. Translation by Abulfazl Tabotaboi. Introduction by Zaynulobidin Rahnamo. – Tehran: The Resplendent. 1348 hijra. – 439pp.*